

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

UDK 316:001.891

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2025.32.347808>

Stanisław Juszczyk, Katowice (Poland)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7775-6303>

ALTERNATYWNE PODEJŚCIA BADAWCZE W NAUKACH SPOŁECZNYCH

W pracy przedstawiono najważniejsze cechy alternatywnych badań naukowych, zwanych także badaniami niekonwencjonalnymi lub innowacyjnymi. Omówiono kilka najczęściej wykorzystywanych metod badań alternatywnych a w tym: etnografie, uczestniczące badania interwencyjne, studia przypadku, badania historii życia i obserwację uczestniczącą. Zwrócono również uwagę na szanse i zagrożenia wykorzystania sztucznej inteligencji w badaniach naukowych.

Słowa kluczowe: *metodologia nauk społecznych; badania alternatywne; badania niekonwencjonalne; badania innowacyjne; sztuczna inteligencja w badaniach naukowych.*

Wprowadzenie. W naukach społecznych, alternatywne (znane także jako niekonwencjonalne czy innowacyjne) podejścia naukowe, za wyjątkiem tradycyjnych badań ilościowych, obejmują wiele metod badań a wśród nich metody mieszane, uczestniczące badania interwencyjne, etnografie, badania historii życia i studia przypadku. Metody te oferują zróżnicowane sposoby eksplorowania skomplikowanych zjawisk społecznych a często także wzajemne uzupełnianie się, przez co umożliwiają uzyskanie szerszej perspektywy badanych zjawisk niż uzyskuje się z badań tradycyjnych. Wyniki alternatywnych metod badań różnią się od danych uzyskanych z badań ilościowych (np. badań eksperymentalnych czy sondażowych) poprzez zasadnicze skupienie się na danych, które nie opierają się na eksploracjach uzyskujących fakty. Podejście alternatywne jest wyrazem zniechęcenia badaczy do korzystania z tradycyjnych badań ilościowych i pewnych

jakościowych, jako w dużej mierze podejść formalnych. Badacze pragną w projektowanych badaniach terenowych wykorzystać nie tylko swoje kompetencje metodologiczne, ale także swoją wiedzę i doświadczenie badawcze, znajomość eksplorowanych zjawisk i procesów oraz umiejętności interakcji z osobami badanymi a także skłonienie ich do aktywności w procesie badawczym. To w dużej mierze podejście złożone, subiektywne, trudne, żmudne i czasochłonne, jednak satysfakcjonujące wielu badaczy, którzy zaznaczają w swych notatkach terenowych swoje opinie, przekonania i sugestie dotyczące eksplorowanych zjawisk i badanych osób. Dlatego takie badania dostarczają nam wiele niuansów i subtelności, wypełniając szczegółami konstruowany wizerunek rzeczywistości, pozwalają na głębsze zrozumienie doświadczeń jednostek i grup, a także na badanie interakcji społecznych w sposób, który pozwala na uchwycenie wielowymiarowych aspektów ludzkiego życia.

Charakterystyka badań alternatywnych. Dane w badaniach alternatywnych gromadzone są w sposób naturalny i zwykle oparte są o indywidualne doświadczenia badacza i osób badanych, znajomość terenu badań przez badacza i eksplorowanego zjawiska oraz nie wykazują zazwyczaj cechy „udowadniającej” – zawierają bowiem sporą dozę subiektywności. Badacz wchodzi w liczne interakcje z uczestnikami badań (podmiotem badań), wykorzystuje ich doświadczenia, opinie i zachowania oraz podejmowane działania w celu szerszego spojrzenia na zjawisko w kontekście społecznym, edukacyjnym i kulturowym. Osoby badane wspólnie z badaczem konstruują znaczenie przedmiotu badań, który ma charakter wieloaspektowy – coraz częstsze są przypadki zapraszania badanych osób do aktywności w zakresie przedmiotu badań. Aktywne angażowanie uczestników w proces badawczy może prowadzić do lepszego zrozumienia wielu niuansów zjawisk społecznych i wzmacniać marginalizowane grupy. Przyjmując te niekonwencjonalne metody, naukowcy społeczni uzyskują nowe perspektywy oglądu badanych zjawisk, dokonują nowych spostrzeżeń i opracowują nowe podejścia do skomplikowanych problemów społecznych w innowacyjny sposób.

Podejście alternatywne sprzyja większej różnorodności w projektowaniu badań. Alternatywna perspektywa metodologiczna, którą przyjmowana jest coraz częściej przez badaczy, kształtuje

również interpretację zgromadzonych informacji i ich rodzajów. To prowadzi do różnych sposobów rozumienia eksplorowanych zjawisk.

David Alan Bryman i David A. Buchanan i (2018) stwierdzili, że użyte metody badań niekonwencjonalnych nie są neutralne, jakkolwiek umożliwiają badaczom nowe lub odmienne skupienie się na przedmiocie badań i kształtują nowe perspektywy spojrzenia na tradycyjne tematy, wskazując nowe aspekty a nawet kierunki badań. Rozróżnienie między konwencjonalnymi a niekonwencjonalnymi badaniami i metodami jest rozmyte, a metodologia może być niekonwencjonalna w wielu aspektach. Badane są korzenie i konsekwencje konserwatyzmu metodologicznego, a także trend w kierunku prowadzenia badań 'polimorficznych', czyli obejmujących wiele ich form.

Niekonwencjonalne metody badawcze w naukach społecznych kwestionują wartości tradycyjnych podejść badawczych, eksplorując nowe źródła danych, konteksty i techniki analityczne. Te metody często stawiają na dane jakościowe, koncentrują się na specyficznym kontekście rozumienia uzyskanych wyników i mają na celu zakwestionowanie tradycyjnych dynamik relacji między badaczami a uczestnikami. Nowe zasoby danych obejmują: uwzględnienie danych z blogów, mediów społecznościowych, narracji osobistych, wywiadów, przemówień oraz innych źródeł online i offline, które nie są typowo stosowane w formalnych badaniach – jest to wynikiem wykorzystania nowych technologii jako narzędzi badawczych, ale także np. internetu jako terenu badań (zob. netnografia – S. Juszczak, 2014). Mamy tu także do czynienia z badaniem nietypowych kontekstów: badania mogą odbywać się w centrach społecznych, internetowych forach lub innych miejscach, które oferują unikalne spojrzenie na zjawiska społeczne.

Wiele konstruktów używanych w badaniach naukowych dotyczących społeczeństwa, takich jak empatia, opór wobec zmian i uczenie się w organizacjach, jest trudnych do zdefiniowania, a tym bardziej do zmierzenia. Na przykład, ważność konstruktów musi zapewnić, że miara empatii rzeczywiście mierzy empatię, a nie współczucie, co może być trudne, biorąc pod uwagę, że te konstrukty mają pewne podobieństwa w znaczeniu.

Najczęściej z alternatywnych metod badań korzystamy w następujących sytuacjach (zob. A. Bryman, D. A. Buchanan, 2018):

- Gdy badamy złożone zjawiska społeczne, które nie mogą być łatwo skwantyfikowane.

- Gdy dążymy do głębokiego zrozumienia ludzkich doświadczeń i perspektyw.

- Gdy chcemy wzmocnić uczestników badań i promować zmiany społeczne.

- Gdy tradycyjne metody ilościowe nie są odpowiednie lub wykonalne.

- Gdy dążymy do kwestionowania istniejących struktur władzy i nierówności.

Do najczęściej wykorzystywanych metod badań alternatywnych należą: *etnografie, studia przypadku, uczestniczące badania interwencyjne, badania historii życia oraz obserwacja uczestnicząca wraz z obserwacją uczestnictwa*. Oprócz nich mamy także całe spektrum „rzadziej” wykorzystywanych metod, takich jak (wymieniane są w kolejności częstotliwości ich użycia w opublikowanych badaniach):

- Analiza sieci społecznych: bada się relacje między jednostkami lub grupami w systemie społecznym, aby zrozumieć dynamikę władzy i wzorce komunikacji.

- Symulacje i gry społeczne: uczestnicy doświadczają różnych scenariuszy i interakcji w kontrolowanym środowisku (np. symulacje interakcji w organizacjach).

- Analiza treści: analizuje się materiały pisane lub wizualne (np. książki, gazety, media społecznościowe), aby zidentyfikować wzorce i motywy.

- Badania ewaluacyjne: oceniają skuteczność programów, polityk lub interwencji poprzez zbieranie danych na temat ich wyników i wpływu.

- Meta-analiza: która łączy wyniki wielu badań na dany temat, aby zapewnić szersze zrozumienie zjawiska.

- Badania opisowe: koncentrują się na opisywaniu cech lub właściwości zjawiska, nie próbując go wyjaśnić ani przewidzieć.

- Metoda porównawcza: analizuje podobieństwa i różnice między różnymi sytuacjami, grupami lub zjawiskami w celu wysnucia szerszych wniosków.

- Badania korelacyjne: badają relacje między różnymi zmiennymi, aby zidentyfikować potencjalne powiązania.

- Badania oparte na uczestnictwie społeczności: ma tutaj miejsce współpraca badawcza, która angażuje członków społeczności na wszystkich etapach procesu badawczego.

- Metody wizualne: wykorzystują wizualne przedstawienia danych, takie jak fotografie (np. fotografia uczestnicząca, wykonana przez uczestników badań), mapy lub diagramy, do zbierania i analizy danych; prowadzona jest analiza wizualna obrazów w kontekście społecznym (np. analiza obrazów w mediach, reklamie czy sztuce).

- Interpretatywna nauka społeczna: koncentruje się na zrozumieniu znaczeń i interpretacji, jakie ludzie nadają swoim doświadczeniom społecznym.

- Wywiady pogłębione: czyli wywiady prowadzone indywidualnie lub w małych grupach z określonymi osobami lub grupami. Wywiady te mają na celu lepsze zrozumienie doświadczeń, przekonań, wartości i postrzegania uczestników. Badacze zazwyczaj wykorzystują pytania otwarte, aby wydobyć myśli i odczucia uczestników.

- Dokumentacja badań: badacze dokumentują dane zebrane podczas procesu badawczego. Obejmuje to rejestrowanie zdarzeń, interakcji i doświadczeń, obserwacji, wywiadów, notatek terenowych oraz innych danych w formie pisemnej lub cyfrowej. Dokumentacja zwiększa poziom śledzenia procesu badawczego i zapewnia dokładność wyników, np. dokumentacja istotnych obserwacji i refleksji.

- Dyskusyjne grupy fokusowe: Są to strukturalne dyskusje z grupą ludzi (8-10 osób) na określony temat lub zagadnienie. W badaniach etnograficznych grupy fokusowe często gromadzą uczestników w ramach konkretnej grupy kulturowej lub społecznej, aby omówić szczególne tematy lub problemy.

- Zastosowanie teorii krytycznej:

- krytyczna analiza instytucji społecznych (np. szkoły, mediów, systemów prawnych, czy badanie nierówności płciowych na rynku pracy z wykorzystaniem feministycznej teorii krytycznej);

- krytyczna analiza dyskursu: badanie języka i wzorców komunikacji w celu zrozumienia społecznych znaczeń i dynamiki władzy/relacji oraz kształtowania naszego wizerunku rzeczywistości społecznej;

- krytyczna nauka społeczna: bada struktury władzy i nierówności społeczne w celu promowania sprawiedliwości społecznej i zmiany.

- Zastosowanie teorii systemów do analizy złożonych interakcji w społeczeństwie np. po wpływie decyzji politycznych na lokalne społeczności:

- analiza sieciowa: badanie relacji między jednostkami czy organizacjami;

- modelowanie systemowe: modele komputerowe odwzorowujące złożone interakcje społeczne.

- Analiza korespondencji (CA): to metoda statystyczna do badania relacji między zmiennymi w zbiorze danych, często stosowana w przypadku danych jakościowych.

- Analiza sekwencji wydarzeń (SEQ): zawiera analizowanie sekwencji wydarzeń lub zachowań w celu zrozumienia wzorców i trajektorii.

- Wykorzystanie nowych technologii do zbierania i analizy danych: obejmuje to korzystanie z wirtualnej rzeczywistości, analizy mediów społecznościowych i innych narzędzi cyfrowych (np. AI – *Artificial Intelligence*) do gromadzenia i interpretacji danych.

Te liczne alternatywne podejścia i metody (nie wymieniono tutaj wszystkich) oferują cenne narzędzia do badania złożonych zjawisk i procesów społecznych, które badacze chcą zrozumieć w ich naturalnych kontekstach i zająć się problemami rzeczywistego świata. Ich liczba i różnorodność świadczy o obszerności i złożoności problematyki badań alternatywnych. Scharakteryzujemy poniżej najważniejsze cechy najczęściej wykorzystywanych metod badań alternatywnych. Z biegiem czasu ich struktura, możliwości i kontekst zmieniały się, ponieważ badacze dostrzegali zmianę przebiegu zjawiska, zmianę siły oddziaływania dotychczasowych bodźców oraz pojawienie się nowych, większą wiedzę i świadomość osób badanych oraz szereg nowych czynników, które modelowały narzędzia badawcze i sposób podejścia.

Etnografie, czyli badania oparte na narracjach. Etnografia to metoda badawcza stosowana w naukach społecznych i antropologii, polegająca na wykorzystaniu dogłębnej i uczestniczącej obserwacji, aby zrozumieć zachowania, interakcje i style życia ludzi oraz kultur. Badacze dążą do zrozumienia struktur społecznych, wartości, przekonań, wierzeń i zachowań poprzez obserwację i bezpośrednią interakcję z uczestnikami. Dla badacza oznacza to zanurzenie się w

konkretnej kulturze lub społeczności, aby obserwować i wchodzić w interakcje z jej członkami przez dłuższy czas (nawet dwa lata). Ta metoda pozwala badaczom na dogłębną analizę praktyk kulturowych, wierzeń i dynamiki społecznej z perspektywy osób badanych. (zob. M. Burawoy, 2000).

Badania etnograficzne zazwyczaj koncentrują się na konkretnej społeczności lub grupie kulturowej, a badacze starają się zrozumieć dynamikę społeczną, normy i relacje w codziennym życiu poprzez długoterminową obserwację w grupie. Używając technik takich jak obserwacja uczestnicząca, wywiady i prace terenowe, badacze dążą do uzyskania głębokiego i kontekstowego zrozumienia. Badania etnograficzne generalnie obejmują rozbudowany proces zbierania danych, a badacze gromadzą dane w czasie spędzonym w społeczności. W trakcie tego procesu badacze wchodzi w interakcje z uczestnikami, aby lepiej zrozumieć ich. Zbierane dane są umieszczane w raportach, które są wykorzystywane do uzyskania głębszego zrozumienia i interpretacji zjawisk społecznych i kulturowych. Badania etnograficzne są szczególnie stosowane w dziedzinach takich jak antropologia, socjologia, komunikacja, edukacja i marketing. Metoda ta uważana jest za ważne narzędzie do zrozumienia procesów społecznych i interakcji w różnych kontekstach kulturowych, odkrywania różnic kulturowych oraz oferowania nowych perspektyw. (zob. G. Marcus, 1998).

Etnografia krytyczna zajmuje się badaniem struktur władzy i nierówności społecznych w konkretnych kontekstach kulturowych. Etnografowie krytyczni zajmują się akademicką krytyką kultury, część z nich prowadzi badania stosowane nad polityką społeczną a część bezpośrednio angażuje się w ruchy polityczne. Kategoria etnografii krytycznej wskazuje na wiele istotnych różnic między badaczami, stąd w publikacjach z tego zakresu widocznych jest wiele trendów ogniskujących się wokół rasy, płci, tożsamości seksualnej, czy postkolonializmu. Badacze krytyczni uczynili z badań jakościowych szczególne miejsce filozoficznego i metodologicznego buntu przeciw pozytywizmowi. Korzystają z różnorodnych epistemologii, cenią introspekcję, pracę pamięciową, autobiografię a nawet sny jako ważne sposoby poznawania. Bardziej refleksyjny etnograf krytyczny zgłębia intensywną interakcję ja-inny, która zazwyczaj cechuje badania

terenowe i pośredniczy w wytwarzaniu etnograficznych narracji (zob. D. Foley, A. Valenzuela, 2010, s. 315-340).

Etnografia performatywna, będąca metodą eksperymentalną (B. K. Alexander, 2010, s. 581-622) to w dosłownym znaczeniu sceniczne zaaranżowane odgrywanie sytuacji zapisanych w notatkach z badań etnograficznych. To podejście do studiowania i inscenizowania kultury działa na rzecz zmniejszania luki między postrzeganym a realizowanym znaczeniem siebie i innych. Jest to osiągnięte poprzez zjednoczenie dwóch wyróżniających się formacji, jak dotąd zbieżnych w obrębie dyscyplin: performatyki i etnografii. Praktycy etnografii performatywnej uznają fakt, że kultura przenosi się w opowieściach, praktykach i pragnieniach tych, którzy są w nią zaangażowani. Badacze dążący do zrozumienia kultury i życiowych doświadczeń innych mogą skorzystać z metody poznawczej skoncentrowanej na ciele, nazwanej przez Dwighta Conquergooda (1986) dialogicznym rozumieniem, w którym „akt performansu wspiera rozpoznanie odmiennych sposobów bycia bez redukowania innego do nijakiej jednakowości, projekcji przedstawianego siebie” (s. 30).

Etnografia publiczna. Etnografia publiczna jest związana z publikowaniem wyników badań etnograficznych dla niewyspecjalizowanego odbiorcy/czytelnika i miało swe początki w Paryżu, gdzie na przełomie lat 80. i 90. XX wieku w Wydawnictwie PLON publikowano pod redakcją Jeana Malaurie serię *Terre Humaine* a następnie metoda ta rozwijała się w Wielkiej Brytanii i USA. W Londynie Królewski Instytut Antropologii rozpoczął publikację czasopisma „*Anthropology Today*”, adresowany do przedstawicieli dyscyplin pokrewnych wobec antropologii, czyli np. nauk o edukacji, filmu, badań dotyczących zdrowia, rozwoju, problematyki uchodźców oraz działań pomocowych (J. Benthall, 1996). Ten dwumiesięcznik skupia się na fotografii, filmie etnograficznym, dylematach związanych z badaniami terenowymi, na antropologii tubylczej, globalizacji oraz roli antropologów w ramach programów pomocowych. Natomiast w USA sztandarowym pismem antropologicznym, w którym propagowano ideę etnografii publicznej, został „*American Anthropologist*”, czasopismo Amerykańskiego Towarzystwa Antropologicznego. Dążono do sytuacji, aby zaangażowana etnografia zarówno krytykowała, jak i „oświecała” członków własnego społeczeństwa. Dlatego na jego łamach pojawiały się dobrze

napisane, ilustrowane, pełne pasji, moralne i politycznie zaangażowane eseje (R. Rappaport, 1995).

Autoetnografia. Jest ona kolejną odmianą etnografii, będąca jakościową metodą badawczą, w której badacze wykorzystują swoje osobiste doświadczenia i refleksje, aby zrozumieć szersze konteksty kulturowe, społeczne i polityczne. Łączy ona autobiografię („auto” – spojrzenie do wewnątrz sfery prywatnej) i etnografię („etno” – spojrzenie na zewnątrz, do sfery społecznej) wykorzystując życie badacza jako dane do badania, opisu i interpretacji („grafia”) zjawisk kulturowych, doświadczeń, wierzeń i praktyk. To jest zarówno proces, jak i wytwór. W swoim najlepszym wydaniu autoetnografia stanowi kulturowy performans wychodzący poza odnoszenie się do samego siebie (autoreferencyjność) poprzez zaangażowanie w formy kulturowe bezpośrednio związane z tworzeniem kultury. Centralnym zagadnieniem staje się nie tyle dystans, obiektywność i neutralność ile raczej bliskość, subiektywność oraz zaangażowanie. Badacz kładzie nacisk na wzory oparte na relacji a nie na wzory autonomiczne, na wzajemne połączenie zamiast na niezależność oraz na dialog zamiast na monolog oraz odgrywanie kultury, zamiast jej czytania. (Zob. C. Ellis, A. Bochner, 2000, s. 733-768).

Autoetnografowie wierzą, że osobiste doświadczenie jest nasycone normami i oczekiwaniami politycznymi/kulturowymi, i zaangażowani są w rygorystyczną autorefleksję – zazwyczaj określaną jako „refleksyjność” – aby zidentyfikować i zbadać przecięcia między sobą a życiem społecznym. Z tego powodu autoetnografowie dążą do ukazania „ludzi w trakcie odkrywania, co zrobić, jak żyć i jakie jest znaczenie ich zmagania.” (Zob. T. E. Adams, C. Ellis, S. H. Jones, 2017; S. H. Jones, 2010, s. 175-218).

Etnografia interorganizacyjna: to badanie, jak zjawiska społeczne i organizacyjne manifestują się poza granicami określonej organizacji.

Analiza treści etnograficznej: to zastosowanie zasad etnograficznych do analizy materiałów tekstowych i wizualnych. W tym ujęciu mieści się **Netnografia**, charakteryzująca się wykorzystaniem nowych technologii do zbierania i analizy danych: obejmuje to korzystanie z wirtualnej rzeczywistości, Internetu a w nim m.in. do analizy mediów społecznościowych i innych narzędzi cyfrowych (np. AI) do gromadzenia i interpretacji danych. Netnografia obejmuje badanie społeczności i

interakcji kulturowych w różnych przestrzeniach cyfrowych, takich jak grupy dyskusyjne, platformy mediów społecznościowych, fora, blogi i mikroblogi w internecie (zob. R.V. Kozinets, 2012; S. Juszczak, 2014).

Uczestniczące badania interwencyjne. Od wielu lat w literaturze metodologicznej występują dwa modele badań społecznych opartych na teorii Kurta Lewina (1946): action research (AR) – badania w działaniu i participatory action research (PAR) – badania uczestniczące. Jednak pod koniec XX wieku tłumacze zaczęli podnosić poprawność językową tych pojęć oraz zakres, w jakim trafnie oddają sens tych modeli. W związku z czym termin „badanie w działaniu” zaczęło być stopniowo zastępowane pojęciem „badanie interwencyjne” a dokładnie: participatory action research, co tłumaczy się, jako uczestniczące badanie interwencyjne (zob. S. Kemmis, R. McTaggart, 2010, s. 775-832).

Uczestniczące badania w działaniu mają na celu angażowanie uczestników w cykliczny proces planowania, działania, obserwacji i refleksji w celu rozwiązania np. problemów społecznych, edukacyjnych lub organizacyjnych.

Badania te zakładają, że złożone zjawiska społeczne najlepiej rozumie się poprzez wprowadzanie interwencji lub „działań” w te zjawiska oraz obserwowanie skutków tych działań. W tej metodzie badacz jest zazwyczaj konsultantem lub członkiem organizacji osadzonym w kontekście społecznym, takim jak organizacja, który inicjuje działanie, takie jak nowe procedury organizacyjne lub nowe technologie, w odpowiedzi na rzeczywisty problem, taki jak np. spadająca rentowność lub wąskie gardła operacyjne. Wybór działań przez badacza musi opierać się na teorii (np. ugruntowanej), która powinna wyjaśniać, dlaczego i w jaki sposób takie działania mogą przynieść pożądane zmiany. Badacz następnie obserwuje wyniki tego działania, modyfikując je w razie potrzeby, jednocześnie ucząc się z tego działania i generując teoretyczne spostrzeżenia na temat docelowego problemu i interwencji. Początkowa teoria jest weryfikowana przez to, w jakim stopniu wybrane działanie skutecznie rozwiązuje docelowy problem. Jednoczesne rozwiązywanie problemów i generowanie wglądów to centralna cecha, która odróżnia badania interwencyjne od wszystkich innych metod badawczych, a zatem badania te są doskonałym sposobem do łączenia badań z praktyką. Ta metoda nadaje

się również do badania unikalnych problemów społecznych, które nie mogą być replikowane poza tym kontekstem, ale jest także podatna na stronniczość i subiektywność badacza, a ogólną możliwość uogólnienia wyników często ogranicza kontekst, w którym przeprowadzono badanie (zob. R. McTaggart, 1997).

W badaniach tych dominuje współpraca i podejście partycypacyjne, w którym badacze pracują bezpośrednio z osobami lub grupami, aby rozwiązać konkretny problem lub zagadnienie w ich społeczności lub otoczeniu. Badacze mogą zbierać dane poprzez obserwację, wywiady, ankiety, filmy i zdjęcia, aby zrozumieć problem, a następnie współpracować z uczestnikami w celu opracowania i wdrożenia rozwiązań.

Studia przypadku. Badania przypadku są dogłębną eksploracją problemu w jednym lub więcej rzeczywistych ustawieniach (miejscach przypadków) przez dłuższy czas. Zawierają szczegółową analizę konkretnego przypadku, który może dotyczyć jednostki, grupy, wydarzenia lub organizacji. Głównym zadaniem badacza jest wyznaczenie granic przypadku oraz konceptualizacja przedmiotu badania.

Dane mogą być zbierane za pomocą kombinacji różnych wywiadów, osobistych obserwacji oraz dokumentów wewnętrznych lub zewnętrznych. Studium przypadków może być pozytywistyczne (ilościowe, do testowania hipotez) lub interpretacyjne (jakościowe, do budowania teorii) – zob. R. S. Stake, 2010, s. 623-654. Siłą tej metody badawczej jest jej zdolność do odkrywania szerokiej gamy czynników społecznych, kulturowych i politycznych, które mogą być związane z interesującym zjawiskiem, ale mogą nie być znane z wyprzedzeniem. Analiza ma zazwyczaj charakter jakościowy, ale jest mocno kontekstualizowana i subtelna. Jednak interpretacja wyników może zależeć od zdolności obserwacyjnej i integracyjnej badacza, a brak kontroli może utrudnić ustalenie przyczynowości, a wyniki z jednego miejsca przypadków mogą nie być łatwo uogólniane na inne miejsca przypadków. Uogólnienie może być poprawione przez powtórzenie i porównanie analizy w innych miejscach badanych przypadków (zob. R. K. Yin, 2015).

Studia przypadków są często wykorzystywane do szczegółowego badania złożonych zjawisk społecznych, takich jak wpływ danej polityki na społeczność lub doświadczenia jednostek zmagających się z konkretnym problemem społecznym czy edukacyjnym a w szczegól-

ności jest wykorzystywane w pedagogice specjalnej i psychologii klinicznej. Pozwalają na doprecyzowanie teorii, prowokują do prowadzenia dalszych badań oraz ustalają granice dopuszczalnej ingerencji.

Badania historii życia: autobiografie i biografie. Badania historii życia to jakościowa metoda badawcza, która koncentruje się na zrozumieniu doświadczeń życiowych jednostek lub grup poprzez szczegółowe analizowanie ich osobistych narracji i wydarzeń życiowych. Jej celem jest stworzenie zniuansowanego, całościowego i uwarunkowanego kontekstem zrozumienia, w jaki sposób jednostki postrzegają i interpretują swoją przeszłość oraz w jaki sposób te interpretacje kształtują ich działania w teraźniejszości i przyszłości. „Historie życia są zapisem osobistych doświadczeń jednostek oraz związku między nimi a przeszłymi wydarzeniami społecznymi, podczas gdy autobiografia/biosfera traktuje te relacje nie jako ustalone fakty, ale jako konstrukcje społeczne wymagające dalszego badania i reinterpretacji.” (zob. I. Goodson, 2001).

Ten typ badań często przeprowadza się poprzez szczegółowe wywiady z osobami na temat ich życia lub określonych wydarzeń, które miały miejsce w ich życiu; często korzysta się z dokumentów osobistych i urzędowych. Czasami te badania są przechowywane jako historie ustne, w których słowa osoby będącej poddawanej wywiadowi są nagrywane i przedstawiane „takimi, jakie są.” Skupiają się na szczegółowych wywiadach i narracjach, aby zgłębić indywidualne doświadczenia i trajektorie.

Obserwacja uczestnicząca i obserwacja uczestnictwa. Bogatą historię posiada obserwacja uczestnicząca: obejmująca badaczy aktywnie uczestniczących w środowisku społecznym, które badają, jednocześnie obserwując. Narodziła się u schyłku XIX wieku, jako etnograficzna metoda badań terenowych w małych, homogenicznych kulturach. Polega ona na tym, że badacz prowadzi długoterminowe obserwacje (ideałem byłoby mieszkanie badacza minimum 2 lata w badanej grupie) w konkretnej społeczności lub grupie kulturowej, mając na celu zrozumienie dynamiki społecznej, norm, wartości i relacji w codziennym życiu. Badacze często działają jako część społeczności i angażują się w interakcje z uczestnikami (istnieją różne poziomy uczestnictwa: pełny i aktywny uczestnik, uczestnik bierny oraz obserwator, który nie bierze udziału w aktywnościach grupy

kulturowej). Czynne uczestniczenie w życiu codziennym jego członków oraz dokładne obserwacje ich radości i problemów, pozwala pozyskać materiał do badań społecznych. Sądzono powszechnie, że metoda ta pozwoli uzyskać informacje dokumentacyjne, które nie tylko są „prawdziwe”, ale również odzwierciedlają „tubylczy punkt widzenia na rzeczywistość” (zob. B. Malinowski, 2005). Od ponad 20 lat etnografowie uprawiają nową odmianę obserwacji uczestniczącej, podejmując „obserwację uczestnictwa” (zob. B. Tedlock, 1991, 2000, 2010). Polega ona na krytycznej refleksji dotyczącej własnego uczestnictwa badacza w ramach etnografii, z którego narodził się nowy gatunek antropologiczny, nazywany „autoetnografią”.

Sztuczna inteligencja (AI) w badaniach naukowych. Ponieważ nowe technologie już od dłuższego czasu wykorzystujemy z powodzeniem w metodologii badań naukowych, w sposób naturalny zaczęła być również wykorzystywana w tym celu sztuczna inteligencja. (zob. S. Ivanov, 2025; R. Runcan et al., 2025). Przed naukowcami stoi jednak przeszkoda polegająca nie tylko na pokonaniu trudności technicznych w poznaniu, zrozumieniu i poprawnym użyciu AI, które zaczynają się od potrzeby posiadania większej wiedzy na temat zastosowania narzędzi AI w swoich projektach, a kończą na trudnościach w interpretacji uzyskanych wyników. W różnych uczelniach wyższych na świecie istnieje silne zróżnicowanie w dostępie naukowców i studentów do AI, poziomie wiedzy o niej oraz o możliwościach jej praktycznego wykorzystania. W związku z tym edukacja (alfabetyzacja) w zakresie prawidłowego korzystania z generatywnej AI powinna obejmować również umiejętności etyczne, społeczne i krytyczne. W tym sensie kształcenie nauczycieli akademickich i badaczy musi uwzględniać wykorzystanie narzędzi AI oraz zdolność do refleksji nad wpływem tych technologii, biorąc pod uwagę ryzyko związane z algorytmicznymi uprzedzeniami, prywatnością danych oraz możliwymi konsekwencjami dla społeczeństwa (zob. R. Limongi, C. B. Marcolin, 2024). Stan rozwoju współczesnej AI nie przypomina jeszcze ogólnej inteligencji człowieka (załączki Artificial General Intelligence (o3 mini) są przedmiotem badań firmy OpenAI), ponieważ na razie istnieją jedynie specjalizowane grupy oprogramowania wsparte algorytmami, zgrupowane wokół określonych zagadnień, np. grafiki komputerowej, przeglądania dużych zbiorów danych, przetwarzania

informacji, zarządzania urządzeniami domowymi i nawigacją (np. Alexa), zarządzania robotami czy przeprowadzeniem diagnozy a nawet operacji medycznych – ogólnie są to centra wykonawcze dla złożonych systemów, korzystających z zewnętrznych narzędzi do poznawania świata i działania w nim.

W środowisku akademickim ogólnie interesujemy się możliwościami AI w zakresie dokonywania określonych operacji na informacjach, wykonywania specjalistycznych obliczeń, przeglądania literatury, selekcjonowania tekstów, wyszukiwania interesujących akapitów, redagowania z nich „nowego” tekstu, omawiania wyników publikowanych badań, podejmowania prób ich interpretacji i dokonywania porównań. Można także przy pomocy AI zaprojektować konkretne badania naukowe włącznie z badaniami eksperymentalnymi. Zwiększa efektywność badań, automatyzuje zadania i poprawia analizę danych (wskazując ukryte zależności czy korelacje w dużej liczbie danych). AI może także pomóc a nawet wyręczyć badaczy w pisaniu manuskryptów (pomocne tutaj stają się duże generatywne modele językowe LLM), umożliwiając badaczom skupienie się na bardziej złożonych aspektach ich pracy. Chociaż sztuczna inteligencja oferuje znaczące korzyści, kluczowe jest uznanie potencjalnych wyzwań, takich jak uprzedzenia algorytmów, obawy dotyczące prywatności danych oraz konieczność wprowadzenia zasad etycznych w jej wdrażaniu. Z tych powodów staje się ona bardzo ważnym narzędziem zarówno w rękach naukowców jak i studentów (zob. M. Khalifa, M. Albadawy, 2024; S. Juszczak, 2025).

Kilka refleksji z badań własnych przeprowadzonych w kilku polskich (np. Uniwersytet Śląski w Katowicach czy Politechnika Śląska) i zagranicznych uniwersytetów (np. Hankuk University of Foreign Studies w Seulu), z wykorzystaniem wywiadów pogłębionych, obserwacji uczestniczącej oraz analizy dokumentacji i wytworów działania. W Polsce wiedza na temat AI wśród nauczycieli akademickich jest stosunkowo wysoka (deklaracja respondentów w przeprowadzonych przez autora wywiadach), jednak mają oni wiele problemów z oceną prac studenckich, opracowanych poza uczelnią, ponieważ AI staje się nie tylko ich współautorką, ale coraz częściej autorką. Studenci masowo wykorzystują AI w swej edukacji i realizacji różnego rodzaju zadań i poleceń nauczycieli akademickich, ale nie chcą na ten temat

rozmawiać. Dziś jeszcze możemy wskazać tekst (np. esej czy rozdział pracy dyplomowej) napisany przez AI lub z jej pomocą: brak w nim akapitów (zbyt duże bloki tekstów) i brak wcięć w akapitach, liczne półpauzy (-) – studenci nie potrafią wskazać kombinacji odpowiednich klawiszy, aby ją napisać), zbyt idealna treść: poprawna gramatycznie, stylistycznie i uporządkowana struktura, natomiast brak refleksji, własnej opinii, czy pogłębionej analizy. AI ma problem z generacją tekstu na temat np. porażek życiowych, relacji z przyjacielem czy członkiem rodziny, charakterystyki problemów w pracy, czy refleksji na tematy osobiste. Po prostu generuje ogólniki, nie wchodząc w konkrety, szczegóły czy niuanse. Nieuważni studenci zostawiają na początku tekstu także prompty (czyli instrukcje lub pytania generowane przez użytkownika w narzędziu AI) w rodzaju: napisz streszczenie książki:....., podaj i omów trzy przykłady najczęstszych zachowań społecznych, etc., wskazujące na zadanie „pytania”/komendy AI. Należy dodać, że skuteczny prompt ma mieć jasno określony cel, styl odpowiedzi, długość oraz kontekst i powinien być zrozumiały, jednoznaczny i dopasowany do celu.

W takiej sytuacji pod znakiem zapytania stoi pisanie prac licencjackich i magisterskich w obecnym ujęciu, ponieważ ich autorem może stać się AI. Z tego powodu zadania realizowane przez studentów nie powinny podlegać stereotypowym zaliczeniom, ale nauczyciele akademicy powinni podejmować dyskusję z nimi na ten temat i oczekiwać uzasadnienia koncepcji, wykorzystania stosownej literatury czy struktury i zawartości treści pracy. To ma przypominać „obronę” swej koncepcji i demonstrację zrozumienia eksplorowanego zagadnienia. Z roku na rok sytuacja udziału AI w pracy „samodzielnej” studentów będzie ulegała zwiększeniu i coraz trudniej będzie można to udowodnić. Przecież coraz częściej sami badacze wykorzystują AI do redakcji artykułów naukowych, dlatego w coraz większym stopniu redakcje czasopism wykorzystują wybrane narzędzia AI do wykrycia tych procederów, ale niestety z różnym skutkiem. Redakcje czasopism naukowych o międzynarodowym zasięgu żądają od autorów przesłania wraz z artykułem, nie tylko deklaracji o jego oryginalności, ale także raportu programu antyplagiatowego, wykorzystującego AI. Dlatego tak ważne jest stosowanie się do zasad etyki akademickiej zarówno przez studentów, jaki i nauczycieli akademickich.

Istnieje również ryzyko nadmiernego polegania użytkowników na tych narzędziach bez odpowiedniego zrozumienia ich ograniczeń, co może wpłynąć na jakość realizowanych badań. Do najczęściej wykorzystanych narzędzi AI należą obecnie: ChatGPT-4 i nowy GPT-5, Bard/Gemini, Sonet, Haiku, Copilot oraz Canva; jednak Chiny proponują inne modele, takie jak: DeepSeek, Zhipu AI czy Moonshot AI, coraz bardziej konkurencyjne w stosunku do technologii z USA. Dla bardziej doświadczonych badaczy wyzwaniem może być także ciągła potrzeba aktualizowania wiedzy w obliczu szybkich innowacji technologicznych oraz przyjęcie krytycznej postawy w obliczu powszechnie rosnącego entuzjazmu wokół sztucznej inteligencji. (zob. Z. Bi et al., 2024)

Z wywiadów prowadzonych przez autora z naukowcami z kilku polskich i zagranicznych uniwersytetów wynika, że AI wykorzystywana w szeroko rozumianej twórczości naukowej sprzyja pojawieniu się następujących zagrożeń (które nie wyczerpują jednak omawianej tutaj problematyki):

1) ryzyko popełnienia plagiatu (przepisywanie ‘akapitów’ a nawet dużych fragmentów tekstów przez AI);

2) ryzyko wprowadzenia „halucynacji” danych (hallucination - poprzez użycie nieprawdziwych informacji wygenerowanych przez AI bez empirycznego ich potwierdzenia czy odniesienia się/cytowania opisanych przypadków a nawet podsuwa fałszywe cytaty, czy nieistniejące źródła, etc.; a treść wydaje się (zbyt) idealna;

3) użycie LLM (czterech generatywnych dużych modeli językowych – chatbots, np. ChatGPT) jako współautora tekstu (konstruują streszczenia, dokonują zmian w rozmiarze tekstu a nawet omawiają wyniki – już niedługo będzie można mówić nawet o interpretacji tych wyników przez AI) – zob. L. Banh, G.Strobel (2023).

4) stosowanie LLM jako doradcy w projektowaniu badań (pomagają w analizie różnych opcji, podejmowaniu decyzji badawczych, czy interpretacji danych). Zob. R. Limongi, C. B. Marcolin (2024).

Te wyzwania stanowią fundamentalną zmianę w sposobie prowadzenia twórczości naukowej, wprowadzając do niej nowe, dynamiczne czynniki, które bezpośrednio wpływają na integralność i rzetelność badań akademickich. Na przykład, ryzyko popełnienia plagiatu może być coraz częstsze z powodu używania narzędzi AI do

przepisywania tekstów, co utrudnia wykrywanie nieautoryzowanych kopii. Podobnie, gdy generowane są informacje bez „dowodów”, bo przecież „halucynacje” danych zagrażają ważności wniosków wysnutych z badań, które nadużywają AI. Dodatkowo rosnąca rola dużych modeli językowych (LLM) stających się współautorami tekstów lub doradcami rodzi pytania dotyczące autonomii badacza i oryginalności redagowanych tekstów. Takie ryzyka mogą zagrozić jakości badań i podważyć zaufanie do nauki, co czyni niezbędnym opracowanie jasnych wytycznych i wzmocnienie umiejętności korzystania z AI (i weryfikowanie jej użycia) w środowisku akademickim. Na razie środowiska naukowe oczekują na jakieś systemowe rozwiązania, jednak sytuacja staje się coraz bardziej dynamiczna, ze względu na wykładniczy rozwój AI oraz jej możliwości.

W takiej sytuacji sugerowana jest nowa rola dla naukowców, którzy powinni być kimś więcej niż tylko pasywnymi konsumentami technologii; powinni działać jako krytyczni recenzenci, projektanci i wdrożeniowcy tzw. dobrych praktyk pedagogicznych, które mogą być wspomagane przez AI. Oznacza to, że umiejętności w obszarze AI nie powinny ograniczać się tylko do wiedzy technicznej, ale powinny obejmować również, jak napisano już wyżej, umiejętności etyczne, społeczne i krytycznego myślenia. Młodzież powinna rozwijać także umiejętności adaptacji, inteligencji emocjonalnej oraz znajomości podstaw finansów. W tym sensie kształcenie nauczycieli i badaczy musi uwzględniać wykorzystanie narzędzi AI oraz zdolność do refleksji nad wpływem tych technologii, biorąc pod uwagę ryzyko związane z algorytmicznymi uprzedzeniami, prywatnością danych oraz możliwymi, dalekosiężnymi konsekwencjami dla społeczeństwa. (Zob. H. Du et al., 2024; S. Juszczak, 2025).

Z wywiadów przeprowadzonych przez autora z nauczycielami akademickimi, reprezentującymi różne dyscypliny naukowe (pedagogika, socjologia, zarządzanie, filologie) wynika, że uczelnie rzadko organizują dla nich szkolenia z zakresu możliwości edukacyjnych i badawczych AI. Natomiast wielu specjalistów na świecie podkreśla wagę alfabetyzacji nauczycieli akademickich i badaczy oraz nauczycieli szkolnych w tym zakresie. Koncepcja takiej alfabetyzacji AI odnosi się do zdolności rozumienia podstaw AI, jej zastosowań, ograniczeń,

ryzyka i etycznego wykorzystania technologii. Według Sperlinga i in. (2024), centralnymi wymiarami tych zdolności byłyby:

1. Wiedza techniczna: odnosi się do zrozumienia podstaw AI, w tym jej koncepcji, algorytmów i działania technologii AI. Obejmuje to pojęcia uczenia maszynowego, przetwarzania danych oraz podstawowej architektury systemów AI.

2. Umiejętności praktyczne: polegają na zdolności używania narzędzi i platform AI. Dla badaczy może to oznaczać zdolność do stosowania modeli AI w swoich badaniach, analizy dużych zbiorów danych (biga data) za pomocą algorytmów AI oraz interpretację wyników uzyskanych z tych narzędzi.

3. Cyfrowa alfabetyzacja: odnosi się do zdolności poruszania się i używania technologii cyfrowej w ogóle, w tym systemów wspierających AI, takich jak bazy danych/bazy wiedzy, oprogramowanie do wizualizacji danych oraz platformy symulacyjne.

4. Krytyczne i etyczne myślenie: obejmuje zdolność do krytycznej oceny wyników generowanych przez sztuczną inteligencję, z uwzględnieniem jej ograniczeń, uprzedzeń, potencjalnych implikacji etycznych oraz społecznych skutków. Dlatego ważne jest, aby zapewnić, że wykorzystanie sztucznej inteligencji jest odpowiedzialne i zgodne z zasadami etyki badawczej.

5. Zrozumienie kontekstowych zastosowań: odnosi się do zrozumienia, jak sztuczna inteligencja może być stosowana w różnych kontekstach badawczych, uwzględniając specyficzną dziedzinę badań (taką jak administracja, edukacja, polityka publiczna itd.). Obejmuje to także ocenę ryzyka i korzyści w każdym zastosowaniu.

6. Współpraca człowieka z AI: zdolność do owocnej współpracy z systemami sztucznej inteligencji, maksymalizując możliwości tych narzędzi, jednocześnie rozumiejąc ich ograniczenia. Obejmuje to wiedzę, sytuacje kiedy ufać AI, a kiedy być wobec niej krytycznym i się uczyć.

Pora, aby władze uczelni wyższych podjęły stosowne działania w celu wdrożenia alfabetyzacji w zakresie AI nie tylko wśród nauczycieli akademickich i przeciwdziałania jej negatywnym skutkom.

Konkluzje. Przedstawiony szkic najważniejszych zagadnień z zakresu badań alternatywnych, wybranych subiektywnie, uzmysławia obszerność i złożoność tej problematyki. Jakkolwiek scharakteryzowano najważniejsze cechy najczęściej wykorzystywanych metod, znanych

już od dawna, to pokazano jednocześnie ewolucję wiedzy wśród badaczy na ich temat, znaczące modernizacje ich użycia, nowe warianty oraz współczesne konteksty. Jednak tematu tego nie sposób zamknąć w jednym, krótkim referacie. Każda z wymienionych metod mogłaby stać się przedmiotem dyskusji oddzielnej konferencji naukowej. Dlatego celem pracy było pokazanie nie tylko ogromu złożonej problematyki badań alternatywnych, ale także bogactwa i wieloaspektowości wykorzystywanych metod badań, ich kontekstu, niuansów, zróżnicowania znaczeń i sposobów prowadzących do konstruowania wizerunku rzeczywistości. Ważnym aspektem pracy było także omówienie wykorzystania AI w projektach a następnie badaniach naukowych oraz redakcji tekstów naukowych. Zagadnienie to jest także niezwykle obszerne a ponadto ze względu na potencjał AI i jej wykładniczy rozwój zmusza badaczy do śledzenia zmian i możliwości korzystania z AI, uwzględniając zasady etyki oraz krytycznego myślenia.

Bibliografia

- Adams, T. E., Ellis, C., & Jones, S. H. (2017). *Autoethnography, The International Encyclopedia of Communication Research Methods*. Jörg Matthes (General Editor), Christine S. Davis and Robert F. Potter (Associate Editors). John Wiley & Sons, Inc. Published 2017 by John Wiley & Sons, Inc. DOI: 10.1002/9781118901731.iecrm0011. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/318858682_Autoethnography
- Alexander, B. K. (2010). Etnografia performatywna. Odkrywanie i pobudzanie kultury. In N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Red.), *Metody badań jakościowych* (Tom 1, ss. 581-622). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Banh, L., & Strobel, G. (2023). Generative artificial intelligence. *Electronic Markets*, 33 (1), 63. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12525-023-00680-1>
- Benthall, J. (1996). Enlarging the context of anthropology: The case of Anthropology Today. In J. McClancy, & Ch. McDonough (Eds.), *Popularizing anthropology* (pp. 135-141). London: Routledge.
- Bi, Z., Cheng, S., Chen, J., Liang, X., Xiong, F., & Zhang, N. (2024). Relphormer: Relational graph transformer for knowledge graph representations. *Neurocomputing*, 566 (6), 127044. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neucom.2023.127044>
- Bryman, A., & David A., Buchanan (Eds.). (2018). *Unconventional Methodology in Organization and Management Research*. Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198796978.001.0001>
- Burawoy, M. (2000). *Global ethnography: Forces, connections, and imaginations in a postmodern world*. Berkeley: University of California Press.
- Conquergood, D, Thao, P. (1989). *I am a Shaman: A Hmong Life Story with Ethnographic Commentary*. Minneapolis: Southeast Asian Refugee Studies.
- Du, H., Sun, Y., Jiang, H., Islam, A. Y. M., & Gu, X. (2024). Exploring the effects of AI literacy in teacher learning: An empirical study. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11, 559. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03101-6>

- Ellis, C., & Bochner, A. (2000). Autoethnography, personal narrative, reflexivity. In N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of Qualitative Research* (pp. 733-768). Thousand Oaks CA: Sage.
- Foley, D., & Valenzuela, A. (2010). Etnografia krytyczna. Polityka współpracy, tłum. In N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Red.), *Metody badań jakościowych* (Tom 1, ss. 315-340). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Goodson, I. (2001). The Story of Life History: Origins of the Life History Method in Sociology. *Identity*, 1 (2), 129-142. DOI:10.1207/S1532706XID0102_02
- Ivanov, S. (2025). Responsible Use of AI in Social Science Research. *The Service Industries Journal*, 1-19. DOI: <https://doi.org/10.1080/02642069.2025.2537115>.
- Jones, S. H. (2010). Autoetnografia. Polityka tego, co osobiste. In N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Red.), *Metody badań jakościowych* (Tom 2, ss. 175-218). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Juszczak, S. (2014). Ethnography of Virtual Phenomena and Processes on the Internet, *The New Educational Review*, 36, 2, 206-216.
- Juszczak, S. (2025). Sztuczna inteligencja a wartości w funkcjonowaniu współczesnej młodzieży. In J. Jęcej, & K. Chałas (Red.), *Młodzież szkolna w przestrzeni medialnej – perspektywa aksjologiczna*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Kemmis, S., & McTaggart, R. (2010). Uczestniczące badanie interwencyjne. Działanie komunikacyjna i sfera publiczna. In N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Red.), *Metody badań jakościowych* (Tom 1, ss. 775-832). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Khalifa, M., & Albadawy, M. (2024). Using artificial intelligence in academic writing and research: An essential productivity tool. *Computer Methods and Programs in Biomedicine Update*, 5, 100145.
- Kozinets, R. V. (2012). *Netnografia. Badania etnograficzne online, tłum. Maja Brzozowska-Brywczyńska*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lewin, K. (1946). Action research and minority problems. *Journal of Social Issues*, 2, 34-46.
- Limongi, R., & Marcolin, C. B. (2024). AI Literacy Research: Frontier for High Impact Research and Ethics. *Brazilian Administration Review*, 21 (3), e240162. DOI: <https://doi.org/10.1590/1807-7692bar2024240162>.
- Malinowski, B. (2005). *Argonauci zachodniego Pacyfiku, tłum. Barbara Olszewska-Dyoniziak, Sławoj Szynkiewicz*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Marcus, G. (1998). *Ethnography though thick and thin*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- McTaggart, R. (1997). *Participatory action research: International contexts and consequences*. Albany: State University of New York Press.
- Stake, R. E. (2010). Jakościowe studium przypadku. In N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Red.), *Metody badań jakościowych* (Tom 1, ss. 623-654). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rappaport, R. (1995). Disorders of our own. In S. Forman (Ed.), *Diagnosing America: Anthropology and public engagement* (pp. 235-294). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Runcan, R., Haęgan, V., Toderici, O., Croitoru, G., Gavrilă-Ardelean, M. & Dughi, T. (2025). Ethical AI in Social Sciences Research: Are we Gatekeepers or Revolutionaries. *Societies*, 15 (3), 62. DOI: <https://doi.org/10.3390/soc15030062>.
- Sperling, K., Stenberg, C. J., McGrath, C., Åkerfeldt, A., Heintz, F., & Stenliden, L. (2024). In search of artificial intelligence (AI) literacy in teacher education: A scoping review. *Computers and Education Open*, 6, 100169. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.caeo.2024.100169>
- Tedlock, B. (2010). Obserwowanie uczestnictwa i narodziny etnografii publicznej. In N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Red.), *Metody badań jakościowych* (Tom 1, ss. 655-676). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Yin, R. K. (2015). *Studium przypadku w badaniach naukowych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Stanisław Juszczyk

ALTERNATIVE RESEARCH APPROACHES IN THE SOCIAL SCIENCES

In the social sciences, alternative (also known as non-traditional or innovative) research approaches encompass a variety of research methods, including mixed methods, participant-involved intervention studies, ethnographies, life history studies, and case studies. These methods offer different, often complementary ways of studying complex social phenomena. The alternative approach is complex, subjective, difficult, exhausting, and labor-intensive, but useful.

Such studies provide numerous nuances and subtleties, supplementing the constructed image of reality with details, allowing for a deeper understanding of the experiences of individuals and groups, as well as exploring social interactions in order to encompass the multidimensional aspects of human life.

This review characterizes the most common methods, highlights the evolution of knowledge about them, significant modernization in their use, new options, and the current context, various meanings, and ways in which they construct the image of reality. In addition, the article discusses the opportunities and threats of using AI, which encourages researchers to monitor changes in the development of AI, taking into account the principles of ethics and critical thinking.

Keywords: *methodology of social sciences; alternative research; unconventional research; innovation research; artificial intelligence in scientific research.*

Станіслав Ющук

АЛЬТЕРНАТИВНІ ДОСЛІДНИЦЬКІ ПІДХОДИ В СОЦІАЛЬНИХ НАУКАХ

У соціальних науках альтернативні (також відомі як нетрадиційні або інноваційні) дослідницькі підходи, охоплюють різноманітні методи дослідження, включаючи змішані методи, інтервенційні дослідження за участю учасників, етнографії, дослідження життєвої історії та тематичні дослідження. Ці методи пропонують різні, часто взаємодоповнюючі способи дослідження складних соціальних явищ. Альтернативний підхід є складним, суб'єктивним, важким, виснажливим і трудомістким, проте корисним. Такі дослідження надають численні нюанси та тонкощі, детально доповнюють сконструйований образ реальності, дозволяючи глибше зрозуміти досвід окремих осіб і груп, а також досліджувати соціальні взаємодії так, щоб охопити багатовимірні аспекти людського життя. Представлений огляд характеризує найпоширеніші методи, висвітлює еволюцію знань про них, значну модернізацію в їх використанні, нові варіанти та сучасний контекст, різноманітні значення та способи, якими вони конструюють образ реальності. Окрім того, у статті обговорюються можливості та загрози використання ШІ, що спонукає дослідників стежити за змінами в розвитку ШІ, враховуючи принципи етики та критичного мислення.

Ключові слова: *методологія соціальних наук; альтернативні дослідження; нетрадиційні дослідження; інноваційні дослідження; штучний інтелект у наукових дослідженнях*

Одержано 08.09.2025 р. Рекомендовано до друку 29.09.2025 р. Оприлюднено 25.12.2025 р.
